

Джерела та література

1. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ РИ). – Т. XVII. – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – 1137 с.
2. Степова Україна у Законодавчій комісії 1767 року / Упорядник Н. Сурева. Наук. ред. А. Бойко // Джерела з історії Південної України / Н. Сурева. – Т. 6. – Запоріжжя: ЗНТН. – 2008. – 336 с.
3. ПСЗ РИ. – Т. XVI. – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – 1018 с.
4. Флоровский А. В. Состав Законодательной Комиссии 1767-1769 гг. / А. В. Флоровский. – Одесса, 1915.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України (далі – ІР НБУ). – Ф. X. – Оп. 1. – Спр. 17255.
6. Полонська-Василенко Н. До історії першої Новоросійської губернії (1764-1776 рр.) / Наталія Полонська-Василенко // Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. – Т. 2. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1965. – С. 40-56.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. / Н. Полонська-Василенко – К.: Либідь, 1995. – 608 с.
8. ІР НБУ. – Ф. IX. – Оп. 1. – Спр. 2171.
9. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2-Ззв.
10. Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков / Д. И. Эварницкий. – Владимир: Типо-литография Губернского правления, 1903. – Т. II. – 2108 с.
11. Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина и Лизаветчина) / Сергій Шамрай // Записи історично-філологічного відділу ВУАН. – 1929. – Кн. XXIV. – С. 207-302.
12. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 3806. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1-10.
13. ІР НБУ. – Ф. V. – Оп. 1. – Спр. 471.
14. Скальковский А. Хронологическое обозрение Новороссийского края (1731–1823 гг.) / А. Скальковский. – Т. I. (1731–1794 гг.) – Одесса : Гор. тип., 1836. – 289 с.
15. ІР НБУ. – Ф. 42. – Спр. 15.
16. Швидько Г. К. Документи канцелярії Новоросійської губернії до історії Запорізької Січі напередодні її ліквідації / Г. К. Швидько // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII-XIX ст. – Вип. 3. – 1998. – С. 30-35.

Дидык С. С. Деятельность депутатов от Елисаветградской провинции в Законодательной комиссии 1767 г.

Статья освещает участие депутатов от Елисаветградской провинции Новороссийской губернии в работе Законодательной комиссии 1767 г., созванной по указу императрицы Екатерины II. Автор статьи обратил внимание на участие в работе Комиссии тех депутатов, которые были избраны населением Елисаветградской провинции, которое на протяжении 1753-1764 гг. проживало в пределах Новослободского козацкого полка.

Ключевые слова: Законодательная комиссия 1767 г., Елисаветградская провинция, Новороссийская губерния, Новослободский казачий полк, депутаты, пикинеры, войсковые обыватели.

Didyk S. S. Activity of Elisavetgrad province deputies in the Legislative Commission in 1767

The article deals with the participation of deputies from the Elisavetgrad province of the Novorosiysca province in work of the Legislative commission in 1767, convened on the decree of Empress Catherine II. The author of the article paid attention to participation in work of the Commission of those deputies, who were elected by the population of the Elisavetgrad province, that lived within bounds of the Novoslobidsciy cossack regiment during 1753-1764.

Key words: Legislative commission in 1767, the Elisavetgrad province, Novorosiysca province, Novoslobidsciy cossack regiment, deputies, pikemen, soldiery inhabitants.

УДК: 94(477.7):356/357-058.239:929 Ланжерон “1800/1825”

А. В. Хромов

ПОЛІТИКА О.Ф. ЛАНЖЕРОНА ЩОДО КОЗАЦТВА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.

У статті на основі архівних та опублікованих матеріалів висвітлюється політика О.Ф. Ланжерона по відношенню до іррегулярних військових формувань півдня України. Визначається ставлення Новоросійського генерал-губернатора до різних груп козацтва.

Ключові слова: Південна Україна, О.Ф. Ланжерон, козаки.

Постать Олександра Федоровича Ланжерона тісно пов'язана з історією Південної України і, зокрема, з історією козацьких формування цього регіону. Він перебував на високих військових та цивільних посадах, знав про становище козацьких військ, а його позиція багато в чому визначала долю іррегулярних формувань Новоросійського краю. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. одним з найактуальніших проблем, що мало вирішувати російське імперське та місцеве керівництво, було козацьке питання. Більш повне розуміння історії південноукраїнських козацьких військ неможливе без визначення ставлення місцевих керівників до козацького питання, в тому числі позиції О.Ф. Ланжерона.

На сьогоднішній день в історичній літературі відсутні праці присвячені політиці О.Ф. Ланжерона щодо козацтва. Варто відзначити наявність широкого кола статей і більш ґрунтовних досліджень присвячених історії південноукраїнських козацьких формувань, але аналіз ставлення О.Ф. Ланжерона до козацтва носить суто фрагментарний характер і не може скласти цілісної картини по даному питанню. Тому на часі є узагальнити та проаналізувати відомі факти взаємовідносин козацтва та графа Ланжерона.

Головні завдання статті – визначити ставлення О.Ф. Ланжерона до різних груп козацтва Південної України та охарактеризувати політику генерал-губернатора щодо козацьких формувань регіону.

Основний масив джерел складають: офіційна документація по іррегулярним формуванням півдня України, більшість з яких є неопублікованими і зберігаються в обласних південноукраїнських архівах. Працюючи з джерелами написаними сухою офіційною мовою надзвичайно важко відокремити у тексті особисте ставлення О.Ф. Ланжерона щодо козацтва, але цей тип джерел важливий тим що висвітлює не просто позицію, а його діяльність по відношенню до козацтва на різних посадах. Його ж симпатії, чи навпаки негативне ставлення чітко простежуються в мемуарах. Він 40 років провів на російській військовій службі і весь час своєї служби вів журнал «Journal des compagnes faites an service de la Russie, par le comte de Lanngeron»: початок цих нотаток відноситься до 1796 році. У 1824 і 1827 рр. перечитав і доповнив їх; при чому початковий текст зберіг у недоторканності. О.Ф. Ланжерон, бажаючи надати своїм записам більшої правдивості, писав їх відверто суб'єктивно. Рукопис, за бажанням автора, був 50 років недоступний широкому колу читачів, але потім різні його частини побачили світ. Зокрема, однією з найважливіших для нас є публікація «Записки графа Ланжерона: Война с Турцией. 1806-1812» [1; 2; 3].

Граф Олександр Федорович Ланжерон народився в Парижі в 1763 р., на французькій військовій службі з 1779 р., а на російську службу прийнятий 7-го травня 1790 р. [4, арк.1азв.] з полковників французької армії в тому ж чині і зробив чудову кар'єру досягнувши чину генерала від інфантерії (з 22 серпня 1811 р.). Брав участь у російсько-турецьких війнах 1787-1792, 1806-1812, 1828-29 рр. і зацікавився, як він сам писав, незвичайним військом – козаками. Перебував з 10 листопада 1815 р. по 11 травня 1823 р. на посаді Херсонського військового губернатора, управляючого цивільною частиною по Херсонській, Катеринославській та Таврійській губерніях, Одеського градоначальника та начальником Бузького та Чорноморського козацьких військ (з 22 вересня 1822 р. – Новоросійський генерал-губернатор) [5, арк.1], О.Ф. Ланжерон безпосередньо впливав на долю південноукраїнського козацтва. За часів його генерал-губернаторства були ліквідовані два іррегулярні формування Півдня України – Бузьке козацьке військо (1817 р.) та Одеський грецький батальйон (1819 р.). Роль у цих подіях графа Ланжерона більш повно розуміється при аналізі його ставлення до козацтва взагалі і до кожного окремого формування зокрема.

Розмірковуючи про місце козацтва в тогочасній військовій справі О.Ф. Ланжерон підкреслював, що сам факт існування в російській армії подібних вояків, надавав Російській імперії велику перевагу над іншими країнами. Описуючи у своїх мемуарах епізоди з російсько-турецьких воєн, подвиги козацьких частин, відвагу та рішучість козаків, їх маневреність, швидке подолання природних перепон, в тому числі великих річок, він врешті решт ставить перед собою та читачем риторичне питання: «Насправді, яка ще кавалерія спроможна на подібне...?» [3, с.162-163]. Своєрідним узагальненням О.Ф. Ланжерона про місце козацтва в російському війську є його наступна думка: «...я багато казав про козаків...і вважав їх дуже корисним військом. Кожний загін, кожний корпус повинен мати певну кількість козаків, але під час війни, особливо під час війни с турками було б корисним мати цілий корпус козаків...» Але в той же час було б невірним перебільшувати та абсолютизувати прокозацькі симпатії графа Ланжерона: критичні рядки мемуарів та діяльність на посаді Новоросійського генерал-губернатора підтверджую це. Крім того в більшій мірі позитивні оцінки відносяться до чорноморських та донських козаків і дуже рідко, щодо інших козацьких формувань. О.Ф. Ланжерон для того, щоб підкреслити відмінність цих військ від інших козацьких формувань, поділяє їх на «...регулярних та іррегулярних козаків...» [2, с.324].

Знайомство О.Ф. Ланжерона з чорноморськими козаками відбулось у 1790 р. у ході російсько-турецької війни. Чорноморське козацьке військо мало особливо прихильне ставлення до себе зі сторони графа Ланжерона. Лише позитивні оцінки, описання численних подвигів чорноморців це тільки підкреслює. Він описав це військо, як досвідчених воїнів, багато з них були колишні запорожці, що знали місцевість та різні хитрощі у війні з турками, сміливих на суші, рішучих на воді.

Донське військо в цілому позитивно оцінюється О.Ф. Ланжероном, але в той самий час амбіційність підштовхувало його до занадто критичного ставлення до керівництва донських козаків, в першу чергу по відношенню до отамана Матвея Івановича Платова. Він дає М.І. Платову неоднозначну оцінку: акцентуючи увагу на не надто знатному походженні наказного отамана, О.Ф. Ланжерон, в той же час констатує, що М.І. Платов всього досяг самотужки завдяки особистій хоробрості та дієвості – «...на усіх посадах завжди був найкращим козаком в усій армії...» [2, с.571]. А вже пристрасть до хабарництва та грабіжництва під час війни, О.Ф. Ланжерон, вважає звичною справою для козака – але й в цій справі М.І. Платов постає в споминах графа самим дієвим – під час військової кампанії 1809 р., за словами О.Ф. Ланжерона, наказний отаман Донського війська з іншими козацькими керівниками повністю розорив болгарські землі – виславши на Дон більше 50 тис. голів худоби та іншого скарбу, під конвоем цілих загонів, внаслідок чого в полках не залишилось і по 200 козаків. Це значно зменшило бойову міць російських військ Молдавської армії.

Інша гілка донського козацтва, виступала у російсько-турецькому протиборстві на боці Оттоманської імперії, це були козаки-старообрядці некрасовці. Неодноразово сучасники відзначали непоступливість в боях та жорстокість щодо російських полонених, притаманну цим козакам-старообрядцям і пояснювалось

це часто, як розплата за ті гоніння в російській державі, що зазнала та група донців, яка виступила проти церковної реформи. О.Ф. Ланжерон відверто зізнається, що всі його зусилля по переманюванню некрасовців на російський бік, чи то досягнення нейтралітету цих козаків у війні 1806-1812 рр. не досягли успіхів. Його розвідники, так само, як і довіренні люди генерала Засса – були прийняті дуже прохолодно [1, с.612-613]. Ситуація з некрасовцями змінилася тоді, коли в Молдавську армію прибув С.О. Тучков – саме йому вдалося використати протиріччя, що існували між різними групами козаків старообрядців і забезпечити спочатку нейтралітет некрасовців що орієнтувалися на Росію, а потім організувати переселення організованими групами на російські території [6, с.50-51; 7, с.33]. Особливо активізувався вихід некрасовсько-липованського населення в останні роки війни 1806-1812 і перші повоєнні роки, коли задунайські запорожці у жорстких сутичках заволоділи некрасовськими володіннями в Туреччині.

Так само як і некрасовці, задунайські запорожці умовно були поділені на дві партії. Але їхнє становище було найбільш хитким на початку російсько-турецької війни, основне поселення в Катирлезі було зруйноване військами турецького бунтівника Пехлеван-оглу і некрасовцями. 3 грудня 1806 р. починається активний перехід задунайських козаків на російський бік. Найбільше зусиль докладали Новоросійський генерал-губернатор Е.І. Рішельє та головнокомандувач Молдавською армією І.І. Міхельсон, хоча О.Ф. Ланжерон не стояв осторонь цих процесів: відомо що на початку 1807 р. він відправляв в пониззя Дунаю відомого агента купця Євтихія Кльонова, котрий ще у 1793 р. перебував у Катирлезі з подібною місією, щоб той підмовив тамтешніх запорожців до переходу на російський бік [6, с.40]. Частина задунайських запорожців вступало добровольцями у волонтерські команди Молдавської армії.

З початком війни з молдавсько-волоського населення Дунайських князівств був створений корпус на чолі з наказним отаманом Бузького війська полковника Миколи Кантакузена. Доля багатьох волонтерів тісно пов'язана з південноукраїнським козацтвом, багато з них пізніше були вписані до складу Дунайського козацького війська. Відзначимо, що О.Ф. Ланжерон крайнє негативно ставився до волонтерів, навіть більше – у своїх спогадах він зусилля Е.І. Рішельє по формуванню волонтерських полків вважав однією з найбільших помилок генерал-губернатора: «...щоб збільшити безпорядки й грабунки в Бессарабії герцогу Рішельє прийшла фатальна думка – сформувати волонтерські полки. Цю ідею я можу віднести тільки до його слабкості, що охопила його під час хвороби, тому що до цього заходу не повинен був вдаватися така людина. Можна було заздалегідь сказати, що ці полки нікуди не будуть придатні і що при складанні їх не будуть звертати особливої уваги на відбір... Вони були зборощем Одеси, як він сам був втікачем з Європи. ...герцог Рішельє склав окремі батальйони і командування ними доручив звільненим офіцерам... це гіршого складу: це було збіговисько... греків та молдован – найгірших зі своїх націй, росіян – вигнаних зі служби писарів, прикажчиків, одеських купців і лакеїв великих вельмож, що втекли з Москви. Солдати всі були негідники, дезертири всіх корпусів і всіх націй, євреї, цигани та ін. Ніколи я ще не бачив більш розпусного зборища. Герцог Рішельє був дуже хворий, щоб самому головувати при виборі офіцера, і грамоти на це звання купувалися в його військовій канцелярії, керованої тоді... Захаровим, який поповнював вакансії усіма тими, хто тільки міг заплатити йому за це право. Озброєння цих волонтерів було ще жахливіше ніж особовий склад... Люди ці нагадували мені огидну народну юрбу в Парижі на початку революції» [1, с.598-599].

Крім того, наприкінці лютого 1807 р. було утворене Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо, що офіційно проіснувало менше ніж півроку. Більшість у цьому іррегулярному формуванні складала задунайські і колишні чорноморські козаки, але через неврегульований процес прийому до війська, а як наслідок потік біглих селян у Бессарабію, а також у зв'язку з скаргами про грабінництво, учинених усть-дунайцями, військо швидко припинило своє існування. Цікаво, але відношення О.Ф. Ланжерона до цього козацького війська було доволі позитивним. Він командував загонами усть-дунайців, зокрема у березні 1807 р. на о. Четал в дельті Дунаю, і в цілому високо оцінював їх військову міць [2, с.79-88]. Що ж до звинувачень у грабунках, то сучасник тих подій – О.Ф. Ланжерон, описав події так, що зрозумілим стає те, що усть-дунайські козаки стали заручниками жаги до збагачення свого командування. За його спогадами, російські коменданти міст Бессарабії та начальники полків активно перепродували збіжжя, а також худобу купуючи її за низькими цінами у татарського населення Буджаку. Але поступово вони дійшли до нової схеми, зрозумівши, що дешевше скуповувати худобу у козаків, які силою відбирали худобу у татар [1, с.598]. Цими зловживаннями займалися всі іррегулярні формування російських військ Молдавської армії, але серед старшин Усть-Дунайського війська особливо багато було авантюристів, людей охочих до швидкої наживи. Ліквідувавши військо, командування начебто відреагувало на скарги про грабінництво, хоча реальні мотиви були іншими. Створення нового козацького війська не призвело до переходу більшості козацтва Османської імперії на російський бік, короткострокове існування цього іррегулярного формування стало підтвердженням неспроможності російським урядом на поч. XIX ст. вирішити важливе питання остаточно повернення задунайських та некрасовських козаків.

Вже перебуваючи на посаді Новоросійського генерал-губернатора О.Ф. Ланжерон безперечно володів інформацією про становище козацького населення Османської імперії. Зокрема, у травні 1821 р. намісник у Бессарабії І.М. Інзов повідомляв про утиски з боку турецького уряду щодо задунайських та некрасовських козаків через їх незгоду приймати участь у придушенні повстань грецького православного населення. І що рятуючись від загрози вбивства козаки сім'ями тікають до Росії [6, с.53]. Але зазначимо, що діяльність О.Ф. Ланжерона по поверненню задунайського та некрасовського козацтва була малоактивною та

малоефективною, особливо в порівнянні з політикою свого попередника на посаді Е.Й. Рішельє та одного з наступників – М.С. Воронцова.

Одним з найцікавіших питань є відношення О.Ф. Ланжерона до Бузького козацького війська. Його ставлення до цього іррегулярного формування є неоднозначним. Зазначимо, що у спогадах після наведеного нами вище уривку з вкрай негативною оцінкою волонтерських полків, граф Ланжерон писав, що гірше волонтерів були тільки бузькі козаки, бо волонтери «... хоч брали участь у боях, тоді як Бузькі козаки рідше відмовлялися від цього. Один турок змушував вдаватися до втечі 30 таких козаків...» [1, с.601]. Крім того, як і у випадку з донськими козаками, таке ставлення О.Ф. Ланжерона до Бузького війська багато в чому було спричинено негативним відношенням графа до керівництва цього іррегулярного формування, а саме до наказних отаманів генерал-майора Івана Краснова (перебував на посаді в 1803-1806 рр.) та полковника Миколи Кантакузена (1806-1817 рр.). І справді, свідчення сучасників а також матеріали справ відкритих проти зазначених отаманів із звинуваченнями у хабарництві та інших зловживаннях дають всі підстави стверджувати що І. Краснов та М. Кантакузен мало дбали про добробут козаків, що негативно впливало на дисципліну у війську. Козаки постійно скаржилися на отаманів, відбувалися і заворушення серед населення станиць Бузького війська [8, с.45]. І якщо до різних зловживань у середовищі російського військового командування О.Ф.Ланжерон відносився як до звичайного явища, то особливо неприязне ставлення до отамана Миколи Кантакузена пояснюються ще й тим, що останній, на думку графа, абсолютно не підходив на роль командувача козацьким військом. О.Ф. Ланжерон у своїх спогадах відверто звинувачує М. Кантакузена у боягузтві: під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр. «Кантакузен...залишався в Кишиневі, під приводом сушки сухарів для армії, залишаючи козаків та волонтерів битися подалі від себе...» [1, с.601]. В той же час, цікава деталь – незважаючи на негативні оцінки щодо Бузького козацтва під час зазначеної військової кампанії ординарцем у графа Ланжерона був дехто Павлов – офіцер цього іррегулярного формування. Він справно виконував свої обов'язки залишався поруч свого безпосереднього начальника у розпал бою та був поранений отруєною татарською стрілою, що оминула графа Ланжерона під час облоги Ізмаїлу у березні 1807 р. [2, с.72].

Бузькі козаки брали участь у війні з Наполеоном у 1812 р., при чому під час вторгнення французької армії це козацьке військо виставило за власним коштом полк з 5-ти сотень козаків і просило лише забезпечити його зброєю. Далі бузькі козаки були учасниками Закордонних походів 1813-1814 рр. російської армії у складі трьох полків загальною чисельністю 1650 осіб. 1-й Бузький козацький полк відзначився при взятті Парижу. Але скоро після завершення війни і повернення російської армії з закордону російський уряд приступив до реалізації планів, що давно виношувалися про створення військових поселень. Чутки про це швидко поширювалися серед населення Півдня України. Першою ластівкою стало звернення болгарських колоністів селища Великий Буялик Тираспольського повіту до щойно призначеного Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора О.Ф. Ланжерона з проханням зачислити їх до складу Бузького козацького війська. Але дізнавшись про те, що причиною подібної ініціативи стали острах колоністів потрапити під рекрутські набори, генерал-губернатор відмовив їм, запевнивши, що ніхто не збирався позбавити пільг, передбачених іноземним поселенцям [9, с.55]. Генерал-губернатор продовжував політику свого попередника на цій посаді – Е.Й. Рішельє, який так само ще у 1808 р. переконав болгарських колоністів с. Терновка Херсонського повіту у недоцільності їхнього зарахування до складу Бузького війська. Крім того, О.Ф. Ланжерон відверто вважав болгар народом більше здатним до землеробства, ніж до військової служби [10, с.250-252]. Переведення болгарських колоністів у стан бузького козацтва, навпаки погіршило б їх становище, так як вже наприкінці 1816 р. на теренах Російської імперії почав втілюватися в життя проект облаштування військових поселень, за яким козаки Бузького війська силоміць перетворювалося на поселених улан.

31 січня 1817 р. наказний отаман Бузького війська М. Кантакузен подав службову записку «Погляд на перетворення Бузького козацького війська в кавалерійські полки» в якому посилаючись на традиції устрою життя козаків, соціальні і економічні чинники намагався знайти компромісне рішення, яке б задовольнило бузьких козаків і могло бути пристосовано до планів голови Департаменту військових справ Державної ради графа О. Аракчеєва. Пропонувалось збільшити чисельність війська за рахунок суміжних сіл і утворити не один а два регулярних кавалерійських полки, забезпечити майбутніх поселенців земельними ділянками в 20 дес., зменшити податки [8, с.47]. Але пропозиції М. Кантакузена залишились поза увагою вищого керівництва.

Бузькі козаки були одними із перших хто виступив проти запровадження військових поселень. Хвилювання в станицях тривали близько трьох місяців. Всього проти бурських козаків було виставлено близько 10 тис. солдат та регулярної кавалерії. Повстання було придушено, 93 особи було засуджено, з них 63 до смертної кари, котру пізніше змінили шпідрутенами і відданням в солдати [11, с.81]. Козаки ставали військовими поселенцями і приймали присягу під жерлами артилерійських гармат, лише пряма загроза розстрілу змусила їх присягнути [12, с.389].

Херсонський військовий губернатор та Одеський градоначальник О.Ф. Ланжерон, у підпорядкуванні якого було Бузьке козацьке військо, особливо не переймався долею цього іррегулярного формування і ніяк не впливав на рішення уряду. В умовах стрімкого зростання військового потенціалу Російської імперії і як наслідок бажання уряду оптимізувати витрати на військо, граф Ланжерон міг при бажанні переконати вище керівництво у доцільності збереження Бузького війська. Протягом усього ХІХ ст. простежується зростання кількості козацьких військ та чисельності козацтва, котре звільнялось від прямих і деяких опосередкованих

податків. В 1803 р. в імперії було 265 000 осіб козацького стану чоловічої статі, в 1855 р. – 1 217 000 осіб, що в середньому складало 3% чоловічого населення [13, с.153]. «Безкоштовність» козацьких військ була насправді ілюзорною, так як майже усі козацькі загони потрапляли під дію спеціального положення, за яким казна брала на себе забезпечення козаків на службі при віддаленості від станиць. Відновлення Бузького війська 8 травня 1803 р. окрім суто військових мотивів, відбулося ще й тому що делегації козацької старшини 1801 р. у Петербурзі вдалось довести економічну доцільність цього рішення. Делегати переконали уряд, що прикордонна сторожа з Бузьких полків звільнить «...казну від витрат по переводу військ з віддалених місць і на їх забезпечення на прикордонні», а також стане «військовою підтримкою земської поліції», яка не справлялась з поставленими завданнями через постійні міграції населення на великих просторах степів Південної України і в допомогу якої нерідко « за рахунок казни направлялись цілі полки донських козаків» [14, с.599-600].

Перенесення за Бухарестським миром 1812 р. кордонів Російської імперії на Дунай прибрали необхідність уряду в існуванні Бузького війська. Але рішення по ліквідації цього іррегулярного війська, все-таки було поспішним. В розвитку Новоросійського краю виникали проблеми, у вирішенні яких могли б бути задіяні бузькі козаки. Так вже в 1819-1820 рр. Одеським градоначальником О.Ф. Ланжероном були задіяні козаки 4-го Оренбурзького козацького полку в складному процесі формування митного кордону навколо одеського порто-франко. Козаки 1-го та 2-го Оренбурзьких полків у 1812-1817 рр. несли прикордонну службу на Дунаї та Чорному морі і указом імператора від 16 квітня 1817 р., один з них переведений у відомство Херсонського військового губернатора. Це було своєрідною компенсацією для О.Ф. Ланжерона, так як того ж 16 квітня 1817 р. Бузьке козацьке військо було переведене з губернського в безпосереднє військове управління. Потім цей 1-й Оренбурзький полк був замінений, сформованим в 1818 р., 4-им Оренбурзьким козацьким полком. Оренбурзькі козаки охороняли приблизно половину кордону порто-франко [15, с.81]. Роль, що відіграли оренбурзькі козаки під час нетривалої охорони порто-франківських кордонів, є неоднозначною і тогочасні документи мають численні факти незадоволення вищого керівництва «прозорістю» одеського порто-франко. Але за свідченням історика Т.Г. Гончарука, що досліджував це питання, не відомо фактів звинувачення козаків 4-го Оренбурзького полку у сприянні контрабанді [15, с.86]. Складною була ситуація із забезпеченням охорони, але як людина військова одеський градоначальник приділяв особливе значення своєчасному передачі необхідних сум для закупівля палива, збіжжя і т.д. козаками. Відмітимо, що одну з розписок «командира 4-го Оренбурзького козацького полку майора Харитоновна про отримання 3 тис. рублів фуражних грошей...» ми віднайшли в особовому фонді О.Ф. Ланжерона серед особистих документів фінансового характеру [16, арк.31].

Значне місце займає постать О.Ф. Ланжерона у долі грецького іррегулярного формування. Під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр. під його командуванням перебували вояки Одеського грецького батальйону. Крім того він за своїми спогадами, був глибоко вражений подвигом офіцера цього іррегулярного формування на прізвище Скорі що під Ізмаїлом власним тілом погасив міну, що потрапила у окопи російських військ [2, с.92]. О.Ф. Ланжерон хоча високо оцінював хоробрість офіцерів і нижніх чинів батальйону, але відмічав відсутність субординації між вояками батальйону, бо греки більш охоче служили в офіцерському чині, від чого в батальйоні, за словами графа, « офіцерів було більше ніж солдат...» [1, с.612]. Ці слова є перебільшенням, але насправді Балаклавський та Одеський грецькі батальйони мали постійну 30-35-відсоткову неукомплектованість нижніх чинів, при постійному зростанні штату офіцерського складу. За умов, що утримання грецьких батальйонів окрім пільг вимагало від казни постійних доплат, що суперечило ідеї іррегулярних військ. В 1819 р. за донесенням Херсонського військового губернатора О.Ф. Ланжероном, в якому відзначалось, що Одеський грецький батальйон через малу чисельність нижніх чинів не приносить жодної користі, імператором було прийнято рішення про розформування цього військового підрозділу. І хоча була можливість перейти на службу в Балаклавський грецький батальйон лише 56 одеситів скористались нею [17, с.79]. Більшість греків ліквідованого Одеського батальйону залишились на місці, займаючись різними промислами та торгівлею.

Ще одним з іррегулярних формувань Південної України, що перебувала на правах козацьких військ були кримськотатарські полки. Російський уряд використовував кримських татар на козацькій службі у часи нагальної необхідності збільшення чисельності військ і в той же час остерігався переходу татар на бік Османської імперії. Історія кримськотатарського козацького війська – це серія перманентних перетворень, ліквідації та відновлення полків, дивізіонів. Вперше це військо проіснувало 12 років в 1784-1796 рр. Наступний етап козацької служби кримських татар припав на 1806-1817 рр. і був пов'язаний з участю Російської імперії у двох війнах – російсько-турецької 1806-1812 рр. та Вітчизняною війною 1812-1814 рр. Були створені чотири козацькі полки з татарського населення Криму: Євпаторійський, Перекопський, Сімферопольський та Феодосійський. У 1812 р. Сімферопольський та Перекопський полки воювали у складі корпусу військового отамана Війська Донського графа М.І. Платова, Феодосійський козацький полк у складі Другої Західної армії, а кримські татари з Євпаторійського полку брали участь в військових операціях Третньої Західної армії. Після закінчення бойових дій з французами полки повернулися до Криму.

В березні 1816 р. князь Волконський (мається на увазі Петро Михайлович Волконський (роки життя 1776-1852), що в цей час перебував на посаді начальника штабу) сповістив О.Ф. Ланжерона про рішення імператора реформувати устрій кримськотатарських полків на зразок існуючих іррегулярних військ [18, арк.1]. Але вочевидь, О.Ф. Ланжерон не виявив зацікавленості щодо долі кримськотатарського козацького війська, посилаючись про неможливість приїзду до Криму та вирішення справ особисто, доручив розробити

проект нового устрою війська командиром Сімферопольського полку князю Кирилу (Кая бей) Балатукову, а також секретним приписом зобов'язав Таврійського губернатора висловитись про доцільність включення кримських татар до військового стану [18, арк.8-8зв.]. Для розробки положення нового іррегулярного формування у листопаді 1816 р. за ініціативою О.А. Аракчєєва був утворений комітет на чолі з тайним радником Жегуліним та генерал-майором Балатуковим. Але комітет за результатами роботи вирішив недоцільним створення татарського козацького війська і імператорським указом від 7 травня 1817 р. Кримські Конно-татарські полки переводилися у своє становище тобто були ліквідовані [19, с.232-233]. Вояки були розпущені по домівкам з наказом бути готовими виступити у похід за першою вимогою уряду [20, с.2]. Потреба у козацькій службі кримських татар виникла у російського керівництва через 9 років.

На російській службі О.Ф. Ланжерон зіткнувся з різними групами козацтва Півдня України: чорноморські, донські, бузькі, усть-дунайські, оренбурзькі, некрасовські козаки, задунайські запорожці, грецьке іррегулярне формування, кримськотатарські полки. Очевидним є сталий інтерес О.Ф. Ланжерона до самого феномену козацтва: мало розуміючи політичну чи економічну складову в справі формування або ліквідації іррегулярних формувань, він найчастіше оцінював козацькі війська по їх військовому потенціалу.

Джерела та література

1. Записки графа А.Ф. Ланжерона: Война России с Турцией 1806-1812 // Русская старина. – 1907. – Т.130. – С.431-448; 576-615.
2. Записки графа А.Ф. Ланжерона: Война России с Турцией 1806-1812 // Русская старина. – 1907. – Т.131. – С.78-95; 320-335; 572-609.
3. Записки графа А.Ф. Ланжерона: Война России с Турцией 1806-1812 // Русская старина. – 1908. – Т.135. – С.159-209; 401-428; 661-672.
4. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф.1. – Оп.249. – О.з.767. – Арк.1-25.
5. ДАОО. – Ф.1. – Оп.218. – О.з.13. – Арк.1-12.
6. Бачинський А.Д. Січ Задунайська. 1775-1828 / А.Д. Бачинський. – Одеса: МП «Гермес», 1994. – 121 с.
7. Прігарін О.А. Козаки-некрасівці на Дунаї. Кінець XVIII – перша третина XIX ст. / О.А. Прігарін // Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII-XIX ст. – Одеса: Друк, 2000. – С.29-39.
8. Бачинська О.А. Козацтво у «післякозацьку добу» української історії (кінець XVIII – XIX ст.) / О.А. Бачинська. – Одеса: Астропринт, 2009. – 256 с.
9. Белова Е.В. Судьба Бугского казачества. Конец XVIII – начало XIX века / Е.В. Белова // Военно-исторический журнал. – 2008. – №3. – С.53-56.
10. Багалій О.Д. Історія військових поселень в Україні. Із неопублікованої спадщини / О.Д. Багалій. – Харків: Видавництво САГА, 2007. – 348 с.
11. Хіоні І.О. Нові матеріали до історії Бузького козацького війська / І.О. Хіоні // Український історичний журнал. – 1973. – №2. – С.77-81.
12. Пишевич А.С. Бугские казаки и украинские уланы / А.С. Пишевич // Киевская старина. – К., 1886. – №2. – С.387-394.
13. Лапин В.В. Военные расходы России в XIX в. / В.В. Лапин // Проблемы социально-экономической истории России. – СПб.: Наука, 1991. – С.148-160.
14. Лобачевский В. Бугское казачество и военные поселения (летописные наброски) / В. Лобачевский // Киевская старина. – 1887. – Т.19. – С.581-626.
15. Гончарук Т.Г. Оренбурзькі козаки на кордоні одеського порто-франко (1819-1820 рр.) / Т.Г. Гончарук // Чорноморська минувшина. – Вип.3. – Одеса, 2008. – С.76-86.
16. ДАОО. – Ф.627. – Оп.1. – О.з.2. – Арк.1-32.
17. Кибовский А.В. «Их форма, оружие и строевая подготовка были бодем чем удовлетворительными...». Балканские славяне на службе в Русской армии и флоте. 1803-1859 гг. / А.В. Кибовский // Военно-исторический журнал. – 2008. – №8. – С.78-81.
18. ДАОО. – Ф.1. – Оп.219. – О.з.2. – Арк.1-24.
19. Документ №26836 // Полное собрание законов Российской империи: собр. 1-е. – СПб., 1830. – Т.34. 1817. – С.232-233.
20. Ковальова Ю. Віхи козацької служби кримських татар / Ю.Ковальова // Режим доступу: http://www.cossackdom.com/doc/kovalova_vehi.pdf.

Хромов А. В. Политика А.Ф. Ланжерона по отношению к казачеству Южной Украины в первой четверти XIX ст.

В статье на основе архивных и опубликованных материалов освещается политика А.Ф. Ланжерона по отношению к иррегулярным военным формированиям юга Украины. Определяется отношение Новороссийского генерал-губернатора к различным группам казачества.

Ключевые слова: Южная Украина, А.Ф. Ланжерон, казаки.

Khromov A. V. Policy of A. Langeron in relation to the Cossacks of Southern Ukraine in the first quarter of the 19 century

The article based on archival and published materials covered politics A. Langeron in relation to the Cossack military formations of the southern Ukraine. Determined by the ratio of the Governor-General to various groups of Cossacks.

Key words: South Ukraine, A. Langeron, Cossacks.